

O NECROPOLĂ DIN PRIMA EPOCĂ A FIERULUI LA IAZ (COM. OBREJA, JUD. CARAȘ-SEVERIN)

Bine cunoscut în literatura de specialitate prin diverse și importante descoperiri aparținând epocii neolitice (Cultura Starčevo-Criș)¹, perioadei de tranziție de la neolitic la epoca bronzului (cultura Coțofeni)², epocii bronzului (grupul cultural Balta Sărată)³, epocii dacice⁴ și celei romane⁵, punctul "Dâmb" din hotarul localității Iaz se face tot mai remarcant în ultima vreme și prin vestigile aparținând primei epoci a fierului înregistrate succesiv aici.

Astfel, încă din anul 1978, publicând rezultatele unui sondaj arheologic efectuat în anul 1977, R. Petrovsky evidențiază prezența unui nivel de locuire din prima epocă a fierului în acest punct. Caracterizat printr-o ceramică ornamentată cu incizii, imprimeuri și caneluri, el a fost atribuit inițial unei așezări dintr-o etapă finală al culturii Basarabi⁶. Reanalizarea ulterioară a acestor materiale, în contextul unui nou stadiu de cunoaștere a realităților primei epoci a fierului din Banat, a permis să se constate că ele ilustrează existența la Iaz - "Dâmb" a unui strat subțire de tip Gornea-Kalakača, în care apar și elemente de tip Insula Banului, străpuns de o groapă cu ceramică aparținând unei faze timpurii, sau chiar mai evolute, a culturii Basarabi⁷.

Spre sud de această așezare, într-un punct de pe marginea terasei superioare a Timișului, situat la circa o treime din distanța care separă calea ferată Caransebeș-Iaz de zona menționatei așezări (vezi. pl. I), în imediata apropiere a drumului imperial roman Dierna-Tibiscum, O. Popescu recupera - în octombrie 1987 - inventarul metalic al unui mormânt, probabil tumular, din prima epocă a fierului (notat acum de noi M1/1987), distrus de lucrările agricole. Dintre obiectele descoperite se detașează un colier torsadat (torques) din bronz (pl. II/49), mai multe fragmente provenind de la spirale de buclă cu capătul în formă de "8", realizate

din sârmă dublă de bronz (pl. II/1-40), fragmente de brățări din bronz cu secțiune plan-convexă și capetele petrecute (pl. II/41-47), o bară mică de bronz cu secțiune plan-convexă (pl. II/48), arcul unei fibule masive din fier, placată cu bronz, prevăzută cu patru nodozități mari (pl. II/54), o portagrafă din fier triunghiulară (pl. II/50), aparținând foarte probabil aceleiași fibule, și trei fragmente de bară din fier ușor curbate, cu secțiune ovală (pl. II/51-53), părți componente ale unor brățări sau verigi de picior din fier. Majoritatea acestor piese au fost prezentate inițial de către autor, într-o notă succintă, fără a se face însă - cu același prilej - nici un fel de considerații referitoare la încadrarea lor cronologică și culturală⁸. Cu excepția câtorva fragmente ceramice mici, din pastă grosieră, în perimetrul de cca. 4 m din care au fost culese piesele de metal, nu au mai fost înregistrate și alte descoperiri cu care acestea să poată fi puse într-o eventuală conexiune. Lipsa fragmentelor de oase umane (încinerate sau nu), face ca ritul funerar să rămână încă incert. Ținând cont de observațiile efectuate în momentul descoperirii, potrivit cărora "piesele au fost înglobate într-un strat de cenușă spălat ulterior de ploaie", ele fiind "puternic alterate și prezentând un strat gros de carbonați de cupru din care cauză sunt foarte friabile", s-a presupus existența în acest loc a unui mormânt tumular de incineratie⁹. Trebuie să recunoaștem, însă, că - până la efectuarea unor săpături în această zonă - nu trebuie total exclusă nici posibilitatea unei eventuale înhumări.

Reluând ulterior în discuție această descoperire¹⁰, M. Gumă concluziona că "există suficiente temeiuri pentru a interpreta ansamblul descoperirii de la Iaz-"Dâmb" ca pe un mormânt de femeie, a-l data în faza de început a Hallstattului mijlociu ($H_a B_3 / C_1$) și a-l atribui din punct de vedere cultural etapei timpurii de dezvoltare a culturii Basarabi¹¹, ceea ce - practic - însemna datarea sa cu precădere în cursul sec. VIII a. Chr.

Am reluat în discuție elementele de bază și concluziile referitoare la această descoperire, pentru că - relativ recent - în același punct a fost scoasă la iveală o altă grupare de piese, aproape identice, pe care le vom prezenta în cele ce urmează.

Cu ocazia unei noi cercetări de suprafață efectuate aici (în 26 septembrie 1992) O. și A. Popescu reușesc să recupereze un alt lot de piese de metal, respectiv fragmente de la una sau - mai curând - două fibule cu nodozități pe arc, din fier și fier placat cu bronz, precum și câteva bucăți de sârmă din bronz, provenind de la spirale de buclă. Zona în care acestea au fost găsite se află pe același bot de terasă, la cca. 60 m nord de prima descoperire mai sus prezentată (M1/1987), cele două puncte fiind despărțite de ogașul Valea Seacă (pl. I).

În cursul altei cercetări de suprafață efectuate pe 11 februarie 1994 în același loc, de către M. Gumă, O. Popescu și D. Frăsineanu, au mai fost culese de aici încă două fragmente de brățări din bronz cu secțiune plan-convexă, câteva bucăți de spirale de buclă din bronz și un mic fragment ceramic.

S-a putut constata, cu acest prilej, că toate aceste obiecte s-au găsit grupate pe o suprafață având un diametru de aprox. 5 m, ele apărând imediat sub stratul de iarbă, într-un nivel subțire de cenușă. Nici în acest caz nu au putut fi constatate resturi de oase umane. În ciuda acestui fapt, ținând cont de factura obiectelor descoperite și de gruparea lor, putem spune cu destulă certitudine că, și în acest caz, suntem în fața unor piese de inventar funerar, aparținând - de asemenea - unui mormânt (foarte probabil tot tumular) datând din prima epocă a fierului, raclat de lama buldozerului, în urma lucrărilor de nivelare ce s-au efectuat aici. Ca atare, acest complex a fost desemnat cu sigla M2/1992, el aparținând - fără îndoială - aceleiași necropole ca și M1/1987.

Prin urmare, din inventarul inițial al M2/1992, au fost recuperate în urma celor două cercetări de suprafață menționate, un număr total de 18 piese, după cum urmează:

1.-Arc de fibulă, realizat dintr-o bară rectangulară din fier, învelită în foaie de bronz, prevăzută cu patru mari nodozități globulare și două terminații discoidale (pl. III/1).

2.-Fragment din portagrafa din fier (probabil inițial triunghiulară) a fibulei de mai sus (pl. III/2).

- 3.- Buton terminal de formă discoidală, din fier placat cu bronz (pl. III/3).
provenind - probabil - de la o altă fibulă cu nodozități pe arc.
- 4-15. - Un număr de 12 fragmente de sârmă din bronz cu secțiune rotundă și rectangulară (pl. III/4-15), provenind de la spirale de buclă cu capătul în formă de "8".
- 16-17 - Fragmente de brățări din bronz cu secțiune plan-convexă (pl. III/17-18).
18. - Fragment ceramic neornamentat, provenind probabil de la buza unei cești, lucrată cu mâna, dintr-o pastă fină, de culoare brun-neagră, de "factură hallstattiană".

Ținând cont de structura asemănătoare, mergând aproape până la identitate, a combinațiilor de obiecte, precum și de faptul că în aceeași zonă se mai pot localiza - cu oarecare aproximație - și urmele altor tumuli nivelați de lucrări de amenajare a terenului, putem aprecia că ambele descoperiri discutate aici sunt contemporane, acestea reprezentând inventarele a două morminte (M1/1987 și, respectiv, M2/1992) aparținând unei necropole tumulare din prima epocă a fierului existentă în acest punct.

Având în vedere faptul că ele oferă noi posibilități de delimitare cronologică și culturală mai fină a unui orizont încă insuficient de bine precizat până acum în evoluția primei epoci a fierului din România și regiunile imediat învecinate, considerăm necesar să rediscutăm în acest context problemele de ansamblu pe care le ridică aceste descoperiri într-un areal mai amplu al Europei central-estice și de sud-est, conform cu stadiul actual al cercetării în acest domeniu.

În stabilirea cât mai exact posibil a orizontului cronologic căruia îi aparțin aceste descoperiri, cele mai precise indicii ne sunt oferite de spiralele de buclă din bronz și fibulele cu nodozități pe arc, din fier placat cu bronz, în funcție de acestea putând fi discutate și celelalte tipuri de piese (în special colierul torsadat și brățările cu secțiune plan-convexă), cu care ele sunt combinate în inventarele funerare de la Iaz - "Dâmb".

Spiralele de buclă din sârmă de bronz, reprezintă o categorie de obiecte de

podoabă, larg răspândite în diverse tipuri și variante, cu deosebire în Europa centrală, central-estică și de sud-est, începând de la sfârșitul epocii bronzului, inclusiv perioada de tranziție spre prima epocă a fierului. Ele vor cunoaște, însă, cea mai mare frecvență și răspândire spațială cu deosebire pe parcursul primei epoci a fierului¹².

Exemplarele descoperite la Iaz aparțin tipului de spirale de buclă din sârmă dublă de bronz cu secțiune rotundă, având capătul îndoit în formă de "8" cu secțiune rectangulară. Deși primele exemplare de acest tip, descoperite în România, la Gruia, au fost publicate de V. Pârvan încă din 1924¹³, ele nu s-au impus decât mai recent atenției specialiștilor, odată cu înmulțire frapantă a descoperirilor de acest gen, problematica lor fiind parțial abordată în momentul publicării unor complexe arheologice (așezări, inventare funerare și depozite de bronzuri), în care au apărut și asemenea piese¹⁴.

În acest moment, am putut înregistra în total un număr de 16 puncte din care provin exemplare ce aparțin cu siguranță acestui tip (ce poate fi desemnat - după locul primelor descoperiri - prin denumirea de tip Gruia), în marea lor majoritate ele grupându-se într-o zonă compactă din nord-estul Serbiei și sud-vestul României (vezi harta din pl. IV), respectiv la Boljetin¹⁵, Deva- "Viile Noi"¹⁶, Feudvar, lângă Moșorin¹⁷, Gruia¹⁸, Iaz- "Dâmb", Izvoru Bârzii¹⁹, Mokronog- "Ostrožnik"²⁰, Moldova Veche- "Ostrov-Groblia"²¹, Rudovci²², Svinița - "Piatra Elișovei"²³, Sărbănovac²⁴, Săreograd- "Basčine"²⁵, Teleac²⁶, Vajuga- "Pesak"²⁷, Vințu de Jos (III)²⁸, Kalakača²⁹. Cu unele excepții, constituind apariții fortuite sau în care nu se mai poate preciza o relație precisă cu complexe arheologice din zonele cărora provin, descoperirile enumerate mai sus sunt reprezentate atât prin așezări (Feudvar, Kalakača, Teleac) sau monumente funerare (Deva, Iaz, Moldova Veche, Mokronog, Svinița, Vajuga), dar și prin depozite (Rudovci, Sărbănovac, Săreograd, Vințu de Jos III).

Piese descoperite în așezările de la Kalakača și Feudvar pot fi considerate, deoărmădată, cele mai timpurii apariții ale acestui tip de spirale de buclă.

În ambele stațiuni a fost scos la iveală câte un asemenea exemplar, în nivele sau complexe atribuite grupului cultural de tip Gornea-Kalakača (orizontul de tip Bosut IIIa). Datarea îndeobște acceptată în prezent pentru ansamblul manifestărilor de tip Gornea-Kalakača (Bosut IIIa) este grosso modo intervalul secolelor X-IX a.Chr.³⁰, cu precizarea că în zona vestică a arealului său de răspândire (respectiv în Srem și pe cursul inferior al Tisei) evoluția acestuia se prelungește chiar până la începutul sec. VIII a.Chr., etapa s-a finală în aceste zone fiind astfel contemporană cu cele mai timpurii manifestări ale culturii Basarabi în sud-vestul României, nord-estul Serbiei și, eventual, nord-vestul Bulgariei. Drept argumente în acest sens pot fi menționate aici obiectele din metal (bronz și fier), de caracter așa-zis "traco-cimmerian" din inventarul mormântului colectiv nr. II de la Gomolava³¹, databile la sfârșitul sec. IX și în prima jumătate a sec. VIII a.Chr., precum și importurile de tip Basarabi, reprezentate de mai multe fragmente ceramice cu decor tipic pentru etapa timpurie a acestei culturi, care au apărut atât în stratul cât și în complexele nr. 33 și 73 din așezarea de la Kalakača³².

Cele două exemplare scoase la iveală în așezarea de la Teleac provin dintr-un sondaj efectuat pe panta din fața porții de est a fortificației din prima epocă a fierului, "fiind găsite în asociere cu oase de animale și fragmente ceramice, între care o buză de strachină cu decor imprimat" în stil Badabag II³³, care constituie probabil un import în mediul local cu ceramică de tip canelat. Chiar dacă datarea în general acceptată astăzi pentru faza Badabag II este tot intervalul sec. X-IX a.Chr.³⁴, ea aparținând astfel unui orizont ce poate fi considerat în mare măsură sincron cu cel al grupurilor culturale de tip Pșenicevo II, Cozia-Brad, Saharna-Solonceni, Insula Banului și Gornea-Kalakača, considerăm că există indicii din ce în ce mai numeroase care ne permit să acceptăm deja prelungirea existenței etapei Badabag II și într-o anumită perioadă a sec. VIII a.Chr.³⁵, (respectiv prima jumătate a acestuia).

Deși, nici în cazul grupului de tip Gornea-Kalakača și nici în acela al fazei Badabag II, nu se pot opera, cel puțin deocamdată, subdiviziuni tipologico-evolutive

ve și cronologice îndeajuns de clare și precise, care să asigure o datare mai fină decât intervalul sec X -prima jumătate a sec.VIII a.Chr.. pentru spiralele de buclă de tip Gruia apărute în așezările de la Kalakača, Feudvar și Teleac, apreciem totuși că ele ar trebui plasate mai curând la orizontul etapei finale a manifestărilor culturale mai sus amintite, respectiv către sfârșitul sec. IX sau, mai ales, în prima jumătate a sec.VIII a.Chr., ipoteză ce pare a fi sprijinită și de poziția cronologică a celorlalte exemplare ce intră în componența unor inventare funerare sau depozite.

Astfel, cele mai numeroase piese de acest tip au apărut în morminte aparținând culturii Basarabi din zona Porților de Fier (Clisura/Djerdap), atât pe malul românesc cât și pe cel sârbesc, așa cum sunt cele de la Svinița-"Piatra Elișovei", Moldova Veche-"Ostrov-Groblia" și Vajuga-"Pesak", în asociere cu alte obiecte de metal și ceramică tipică. La Svinița, unde a fost recuperat accidental inventarul unui mormânt de tip Basarabi, asemenea spirale de buclă au apărut asociate - alături de ceramică având decor tipic - cu un buton de bronz cu calotă ajurată, un fragment de la un cuțit din fier cu lama ușor curbată, mai multe brățări din bronz cu secțiune plan-convexă și capetele ușor petrecute, o fibulă mare din fier cu două resorturi și arc cu secțiune rombică, plus încă două fibule cu două resorturi (de tip Gabrovec 5c) având arcul de fier placat cu bronz și decor incizat sau "în coaste"³⁶. O situație similară a fost constatată și în tumulii V-VI ai necropolei de la Moldova Veche-"Ostrov", unde spiralele de buclă de tip Gruia sunt asociate, în afară de ceramică de tip Basarabi, cu combinații asemănătoare de podoabe din metal (perlă de bronz; brățări din bronz cu secțiune plan-convexă, deschise sau cu capetele petrecute; verigi de picior deschise, din fier; fibule cu două resorturi, având arcul de fier placat cu bronz incizat sau cu decor "în coaste". de tip Gabrovec 5c, prevăzute în unele cazuri cu protome ornitomorfe; spirale tubulare de tip "saltaleoni"; butoni și aplice din bronz, etc)³⁷. De asemenea, din inventarul mormântului nr. 8 al necropolei de tip Basarabi de la Vajuga - "Pesak" (în Serbia), alături de nu mai puțin de zece asemenea spirale de buclă (dispuse câte cinci de fiecare parte a craniului), mai făceau parte un colier torsadat (torques) din bronz, două fibule din fier placate cu

bronz, de tip Gabrovec 5c, prevăzute cu pandantive de bronz și mai multe verigi de picior din bronz sau fier (trei de bronz și două de fier pe piciorul drept, și respectiv trei de bronz și una de fier pe piciorul stâng) ³⁸.

Toate aceste descoperiri aparțin, în mod evident, aceluiași palier cronologic și cultural, ele putând fi atribuite fazei mijlocii (II) a culturii Basarabi și datate în intervalul cuprins între a doua jumătate a sec. VIII-prima jumătate a sec. VII a. Chr. ³⁹. Faptul că, spre deosebire de aceste cazuri, în combinațiile de obiecte de metal constatate la Iaz spiralele de buclă sunt asociate cu fibule din fier și bronz cu nodozități pe arc de tip Gabrovec 5b, și nu cu fibule de fier și bronz cu decor incizat sau "în coaste" pe arc de tip Gabrovec 5c, ca la Svinița, Moldova Veche și Vajuga, constituie însă un indiciu că aceste două tipuri de fibule trebuie să aparțină unor orizonturi cronologice diferite, mormintele de Iaz-"Dâmb" aparținând - fără îndoială - unei etape imediat anterioară fazei mijlocii sau "clasice" (II) a culturii Basarabi și putând fi datate cu precădere în sec. VIII a.Chr. (mai ales în prima jumătate și la mijlocul acesteia).

Această constatare este, de altfel, confirmată și de analiza depozitelor de bronzuri în care au apărut spirale de buclă cu capătul în formă de "8" (tipul Gruia). În depozitul de la Șarbanovac acestea sunt asociate cu torques-uri, brățări plurispiralice sau cu capetele petrecute, verigi prinse în lanț, butoni și falere din bronz. Cele mai complexe și mai semnificative combinații în care sunt prezente și asemenea spirale de buclă apar însă în cadrul depozitelor de bronzuri de la Rudovci, Șarengrad și Vințu de Jos III. În depozitul de la Rudovci, o spirală de buclă de tip Gruia este asociată - alături de piese de harnașament (psalii cu capăt curbat și buton terminal, având trei orificii transversale pe corp, zăbale, faleră și aplici discoidale cu ornament central cruciform, ajurat), spirale tubulare ("saltaleoni"), butoni cu urechiușă de prindere, nasturi, pandantive spiralice, toate din bronz, două celturi și un vârf de lance din fier - cu două fibule-ochelari (una de tip Santa Lucia și una cu legătură mediană în formă de "8", care a avut probabil inițial un ac de fier), o fibulă de fier cu două resorturi, nodozități conice pe arc și

portagrafă în formă de "clepsidră", de tip Gabrovec 6c, un pandantiv în formă de clopoțel și un alt tip de spirală de buclă din bronz, fără capăt în formă de "8", de care e prinsă o mică verigă din sârmă de bronz. Prin piesele de harnașament (în special psaliile de tip Kossack 1a) prin fibula-ochelari și prin fibula cu nodozități concave pe arc de tip Gabrovec 6c, depozitul de la Rudovci poate fi pus în strânsă conexiune cu depozitul de la Janjevo II, ambele - ca, de altfel, și depozitul de la Șarbanovac - fiind încadrate de R. Vasić într-o fază timpurie a orizontului 1 din prima epocă a fierului în Serbia⁴⁰ și datate, mai recent, la sfârșitul sec. IX - prima jumătate a sec. VIII a.Chr.⁴¹ De altfel, psalii de același tip apar și în depozitul de la Vetîș, inclus seriei de depozite de tip Șomartin-Vetîș din România, serie plasată la orizontul fazei Ha B₃ (sec. VIII a.Chr.) în cronologia central-europeană a lui Müller-Karpe⁴². În acest sens, așa cum s-a arătat și cu alt prilej⁴³, n-ar trebui deloc exclusă și posibilitatea redatării depozitelor de acest tip (sau cel puțin cel de la Vetîș) în intervalul cuprins între sfârșitul sec. IX (eventual chiar a doua jumătate a acestuia) - prima jumătate a sec. VIII a.Chr.. Revenind la depozitul de la Rudovci, această datare pare a fi confirmată și de faptul că asocierea între spirala de buclă fără capăt în formă de "8" și fibula-ochelari cu legătură mediană în formă de "8", din componența acestuia, se regăsește constant în inventarele funerare feminine de tip Balta Verde (T. XII/M.4) - Sofronievo (M. 2) - Vergina (M. AD1/Andronikos), care au fost plasate - cu suficiente argumente - la același orizont cronologic⁴⁴. În combinații asemănătoare de obiecte este asociată și spirala de buclă de tip Gruia ce intră în componența depozitului de la Șarengrad⁴⁵. Prezintă conexiuni indiscutabile, atât cu depozitele de la Rudovci și Șarbanovac cât și cu inventarul metalic al mormântului colectiv nr. 2 de la Gomolava, depozitul de la Șarengrad trebuie datat în aceeași perioadă. În sfârșit, și în depozitul de la Vințu de Jos III, o spirală de buclă de acest tip apare alături de fibule-ochelari (din bronz sau bronz cu fier), cu legătură mediană în formă de "8" sau de tip Santa Lucia, o faleră de bronz și un disc de bronz cu fier, concav, un pandantiv din bronz în formă de ochelari, un vârf de lance din fier, o zăbală articulată din bare duble din fier torsion-

nate, verigi de picior din fier și mai multe fragmente de brățări din bronz cu secțiune plan-convexă, la care se adaugă o fibulă din fier placat cu bronz, cu două resorturi, cinci nodozități pe arc și portagrafă în formă de "clepsidră" (tipul Gabrovec 5a)⁴⁶. Deși, în funcție de aspectul oarecum diferit oferit de ansamblul componentelor sale și- mai ales - de fibula cu nodozități, acest depozit pare a fi ușor mai târziu decât cele de la Janjevo, Șarbanovac și Rudovci, considerăm că el ar trebui totuși datat tot în sec. VIII a.Chr. (mai curând la mijlocul și a doua jumătate a acestuia), decât în sec. VII a.Chr. (Ha C), așa cum a fost încadrat inițial⁴⁷. Asupra acestei probleme nu vom insista însă aici, deoarece vom avea ocazia să revenim asupra ei în cele ce urmează.

Drept urmare, din toate cele enumerate înainte reiese cu destulă claritate că spiralele de buclă cu capătul în formă de "8" (tipul Gruia), cu descoperiri grupate într-un areal relativ compact din nord-estul Serbiei și vestul României, au fost utilizate cu precădere în acest spațiu în sec. VIII și în prima jumătate a sec. VII a.Chr., chiar dacă nu este exclus ca ele să fi apărut aici ca tip distinct încă din sec. IX a.Chr.. O folosire a lor și după mijlocul sec. VII a.Chr., nu poate fi susținută, cel puțin deocamdată, prin argumente concrete. Ele constituie astfel un tip de poadoabă de păr caracteristică îndeosebi vestimentației feminine din fazele timpurie și mijlocie a culturii Basarabi și din faza târzie a grupului de tip Gornea-Kalakača (Bosut IIIa).

Este evident, însă, că ele nu oferă decât un cadru cronologic destul de larg în care pot fi plasate mormintele de la Iaz. Câteva indicii în plus pentru o posibilă datare mai restrânsă ne oferă, în schimb, fibulele din fier placate cu bronz și nodozități pe arc.

Făcând parte din seria mai largă de fibule cu două resorturi și corpul în formă de arcuș (Zweischleifige Bogenfibeln), exemplarele descoperite la Iaz se integrează în categoria celor cu nodozități pe arc (Zweischleifige Knotenfibeln) - răspândite în diverse tipuri și variante - pe un spațiu apreciabil din Europa central-estică și de sud-est, cu deosebire în sec. VIII-VII a.Chr.⁴⁸. Ele sunt reprezentate îndeosebi

prin tipurile Gabrovec 2c, 5a-b, 6a-e (din bronz, fier sau fier placat cu bronz, extrem de rar din aur), respectiv tipurile Gergova B I 1 și B II 1 α - δ (tot din bronz, fier sau fier placat cu bronz). Deosebit de interesante, în contextul discuției noastre, sunt, însă, mai ales fibulele din fier placate cu bronz, cu nodozități, de tip Gabrovec 5a, 5b (respectiv Gergova B II 1 γ și δ), desemnate inițial în literatura de specialitate ca fibule de tip Vace, ca fibulele cu decor incizat sau "în coaste" pe arc (tipul Gabrovec 5c/Gergova B II 2 α), realizate tot din fier placat cu bronz.

Prin caracteristicile lor, piesele de la Iaz pot fi circumscrise mai curând tipului Gabrovec 5b (Gergova B II 1 γ), cu 3-4 nodozități pe arc. În ciuda faptului că realizarea unei tipologii mai exacte a acestora este mult îngreunată de lipsa portagrafei la majoritatea exemplarelor de acest tip cunoscute până în prezent, cele descoperite la Iaz par să fi fost prevăzute cu portagrafă triunghiulară, spre deosebire de tipul generic Gabrovec 5b cu portagrafă în formă de "clepsidră". Astfel, ele ar putea constitui o variantă aparte a tipului Gabrovec 5b, pe care am denumit-o "varianta Iaz". O altă variantă a aceluiași tip de fibulă, la care nu cunoaștem încă sigur forma portagrafei, este cea cu trei sau cu patru nodozități pe arc, flancate de câte două "șaibe" discoidale, pe care am numit-o aici varianta Široko. Oricum, asocierea acestor variante ale tipului Gabrovec 5b/Gergova BII 1 γ într-o serie de descoperiri, constituie un indiciu sigur asupra contemporaneității lor cel puțin parțial, fapt care ne determină să le discutăm aici în ansamblu.

Până în prezent, există un număr de 18 puncte de descoperiri (vezi harta din pl.V) în care au apărut fibule de tip Gabrovec 5b/Gergova BII 1 γ (inclusiv variantele Iaz și Široko)⁴⁹. Acestea sunt: Alba Iulia - "Partoș"⁵⁰, Aljudovo - "Malo Crnice"⁵¹, Bâlvănești⁵², Budisič - "Mali Zvornik"⁵³, Carevec⁵⁴, Dăržanica⁵⁵, Gamzigrad⁵⁶, Iaz - "Dâmb"⁵⁷, Kuç i Zi⁵⁸, Lopušnik⁵⁹, Novi Banovci⁶⁰, Novo Selo-Dub⁶¹, Prilep - "Markovi kuli"⁶², Stari Kostolac⁶³, Široko - "Šuva Reka"⁶⁴, Turdaș⁶⁵, Vrmdža - "Rtanj"⁶⁶ și Vukovar - "Lijeva Bara"⁶⁷. Ele provin atât din complexe funerare (Dăržanica, Iaz, Kuç i Zi, Stari Kostolac, Široko și Vukovar) sau depozite (Alba Iulia,

Aljudovo, Bâlvănești și Budisić), cât și din descoperiri izolate (Carevec, Gamzi-grad, Lopoșnik, Prilep, Turdaș). O categorie aparte o constituie cele desemnate de termenul "grup de descoperiri" (Novi Banovci, Novo Selo-Dub și Vrmdža), care au constituit inițial inventare funerare, aparținând unor morminte distruse sau amestecate și ajunse ulterior în diverse colecții. Este, deci, evident că atât acestea cât și descoperirile izolate nu ne pot oferi - în afară de marcarea arealului de răspândire - prea multe elemente sigure pentru descoperirea orizontului lor cronologic și cultural, cele mai importante indicii în acest sens trebuind căutate în asocierile existente în depozitele și complexele funerare sigure.

O primă observație care se cuvine a fi făcută aici este aceea că, în timp ce fibulele de tip Gabrovec 5b (inclusiv varianta Iaz) se concentrează în nord - nord-estul Serbiei și vest-sud-vestul României - suprapunându-se cu aria de răspândire a spiralelor de buclă de tip Gruia (cu care și sunt asociate în descoperiri) și cu cea a fibulelor de tip Gabrovec 5c/varianta D la T. Bader (vezi harta din pl. VI), cu acestea din urmă nefiind însă niciodată asociate în descoperiri -varianta Široko se orientează mai curând spre zonele de vest și nord-vest balcanice, la sud de Dunăre (vezi harta din pl.V), fiind adesea asociate în descoperiri cu fibule cu două resorturi, arcul torsadat și portagrafa în formă de "clepsidră" de tip Gabrovec 7a/Gergova BII₁₇.

Pe de altă parte, asocierea constatată în depozitul (poate chiar inventar de mormânt) de la Budisić, între o fibulă cu patru nodozități pe arc de variantă Široko și una de tip Gabrovec 5b (poate chiar de variantă Iaz) este simptomatică pentru plasarea lor la același orizont cronologic.

Să vedem, deci, în continuare, dacă și unde poate fi plasat cu mai multă exactitate acest orizont.

Un prim indiciu în acest sens ne este oferit chiar de componența depozitului (sau mormântului) de la Budisić. Aici cele două fibule cu patru nodozități pe arc sunt asociate, printre altele (două fibule - ochelari de tip Santa Lucia, perle din bronz și fier, doi cleoni, un buton, o brățară masivă din bronz, patru pandantive în formă de clepsidră, cu două coliere din bronz, dintre care unul este ornamentat

cu incizii⁶⁸. Dincolo de faptul că un pandantiv în formă de clopot și o fibulă-ochelari de tip Santa Lucia apar și în componența depozitului de la Rudovci (a cărui datare a fost mai sus discutată), trebuie să remarcăm și că decorul "torques"-ului ornamentat de la Budisić se regăsește pe două brățări din componența depozitului de la Alba Iulia-"Partoš"⁶⁹, unde apar de asemenea două fibule cu nodozități de tip Gabrovec 5b (alături de fibule-ochelari cu legătură mediană în formă de "8", coliere torsadate și brățări sau verigi cu secțiune plan-covexă). Chiar dacă acest depozit a fost inclus seriei de tip Bălvănești-Vinț și datat în sec. VII a.Chr.(Ha.C), nu putem să nu subliniem faptul că atât ornamentul colierului de la Budisić, cât și cele două brățări decorate în același stil de la Alba Iulia, își găsesc un pandant - mergând până la identitate - într-o brățară similară descoperită în așezarea de la Insula Banului⁷⁰. Ținând cont că, până în prezent, nu există argumente care să permită o datare mai târzie de începutul sec. VIII a.Chr. pentru sfârșitul grupului de tip Insula Banului, teritoriul acestuia fiind inclus în aria de formare a culturii Basarabi (al cărui început nu poate fi împins actualmente mai târziu de prima jumătate a sec. VIII a.Chr.), precum și de relația ce poate fi stabilită între depozitele de la Budisić, Rudovci și Alba Iulia-"Partoš", reiese clar că toate aceste descoperiri ar trebui plasate în cursul sec. VIII a.Chr. (Ha.B₃), oricum nu mai târziu de sfârșitul acestuia.

O confirmare a acestei încadrări pentru fibulele de tip Gabrovec 5b o constituie și situația constatată la Dărzanica (nord-vestul Bulgariei). Aici, din inventarul mormânt distrus au făcut parte - alături de o fibulă din fier placat cu bronz și trei nodozități pe arc, de tip Gabrovec 5b/varianta Široko, - o fibulă din bronz cu două resorturi, arc torsadat în formă de "clepsidră", de tip Gabrovec 7a/Gergova BII1_η, o fibulă-ochelari de tip Santa Lucia, trei coliere torsadate, un ac cu capăt în formă de "8" și două spirale de buclă având spirele prinse cu un inel din sârmă de bronz⁷¹. După cum am mai arătat înainte, acest tip de spirală de buclă, asociat cu fibule-ochelari de tip Santa Lucia sau cu răsucire mediană în formă de "8", constituie o "fosilă directoare" a setului de vestimentație feminină de tip Vergina

(M. AD1/Andronikos)-Balta Verde (T. XII/M.4) - Sofronievo (M.2), el apărând și în depozitul de la Rudovci, la un palier cronologic situat la sfârșitul sec. IX - prima jumătate a sec. VIII a.Chr.⁷²

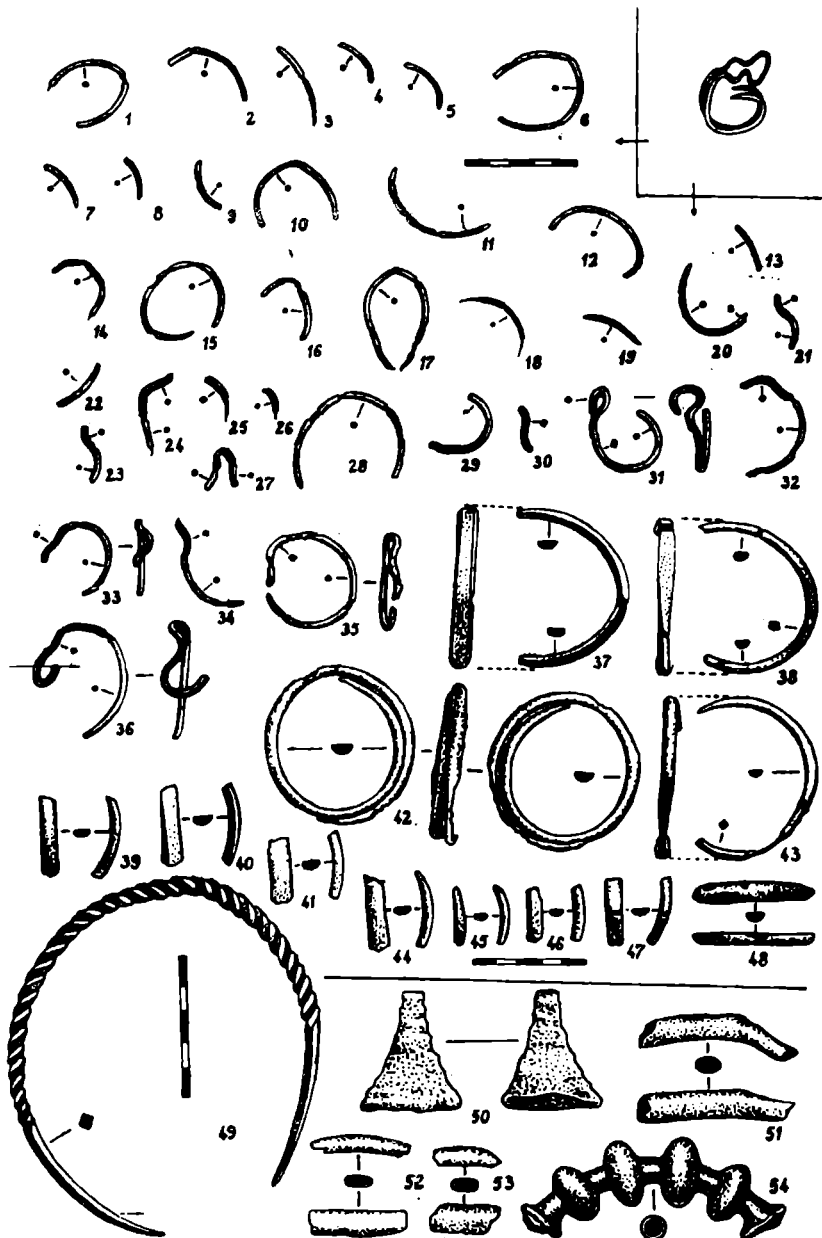
Pe de altă parte, se impune însă a fi remarcată aici și similitudinea frapantă existentă între inventarul mormântului de la Dăržanica și din Tum.I/M.1 sau Tum. II/M.4 din cadrul necropolei de la Široko - Šuva Reka (cu deosebire combinația: fibule din fier placate cu bronz și trei nodozități pe arc, de tip Gabrovec 5b - varianta Široko, fibule cu arc torsadat de tip Gabrovec 7a, fibule-ochelari de tip Santa Lucia și coliere torsadate din bronz). Respectivale descoperiri de la Široko au fost plasate de K. Kilian la începutul celei de a doua faze a epocii fierului din Kosovo (Eisenzeit IIA), fază paralelizată cu descoperirile de tip Glasinac IVa, respectiv cu orizontul Ha.B₃/C₁ al cronologiei central-europene (sec. VIII a.Chr.)⁷³. Considerând că apariția fibulei-ochelari fără răsucire mediană în formă de "8" (tipul Santa Lucia) poate fi - cel puțin aparent - mai târzie decât cea a tipului cu legătură mediană în formă de "8", R. Vasić aprecia că aceste morminte ar trebui plasate într-o fază mai târzie a orizontului 1 pe care l-a delimitat în cadrul primei epoci a fierului din Serbia, comparativ cu faza mai timpurie a aceluiași orizont (reprezentată, alături de altele, prin inventarul mormântului colectiv nr.II de la Gomalava și prin depozitele de tip Janjevo II - Rudovci. Deși necropola de la Široko era paralelizată cu cele de la Basarabi și Balta Verde, toate aceste descoperiri fiind încadrate în cea de a doua jumătate a orizontului 1, cercetătorul sârb menționa în expres că "propunerea noastră de a data acest orizont între 800/750-650 a.Chr. este foarte aproximativă"⁷⁴. Pe de altă parte, discutând mai recent orizontul cronologic la care pot fi plasate fibulele-ochelari de tip Santa Lucia, B. Teržan arăta că - deși acest tip de fibulă este cunoscută încă în descoperiri atribuite "câmpurilor de urne" (de exemplu, în depozitele de la Suseni și Zlatna III) - ele încep să fie utilizate mai frecvent imediat după anul 800 a.Chr., așa cum o indică prezența lor în depozitele de la Žirovnica, Rudovci și Budisić sau în M. 2 de la Sofronievo, fiind adesea asociate cu fibule-ochelari având legătura mediană în formă

de "8". De altfel, o asemenea combinație apare și în M. 305 din cadrul necropolei de la Ljubljana, mormânt plasat la începutul fazei Ljubljana II (IIa), respectiv în prima jumătate a sec. VIII a.Chr.⁷⁵ Toate acestea arată cel puțin un contact crono-logic direct între mormintele de la Široko și descoperirile mai sus menționate, constituind un argument convingător pentru plasarea celor dintâi tot în cursul sec VIII a.Chr. În acest sens, paralelizarea lor cu inventarele funerare caracteristice fazei "clasice" sau mijlocii (II) a culturii Basarabi (Moldova Veche - "Ostrov", Vajuga- "Pesak", parțial Basarabi și Balta Verde, etc.) și - în consecință - prelungirea da-
tării lor dincolo de a doua jumătate a sec. VIII a.Chr. devine problematică, cu atât mai mult cu cât elementul director din setul de vestimentație feminină a ace-
stora din urmă nu-l constituie fibula cu nodozități de tip Gabrovec 5b, ci cea cu
decor incizat sau "în coaste" de tip Gabrovec 5c/variante D la T. Bader.

În sfârșit, revenind la depozitul Vințu de Jos III, trebuie să arătăm că și în
cadrul acestuia se regăsește combinația dintre fibula-ochelari de tip Santa Lucia și
cea cu răsucire mediană în formă de "8", alături - printre altele - de o fibulă din
fier placată cu bronz, având cinci nodozități pe arc și portagrafa în formă de "clep-
sidră", aceasta din urmă putând fi inclusă mai curând tipului Gabrovec 5a (cu 5-
12 nodozități pe arc) decât tipului Gabrovec 5b (cu 3-4 nodozități pe arc).

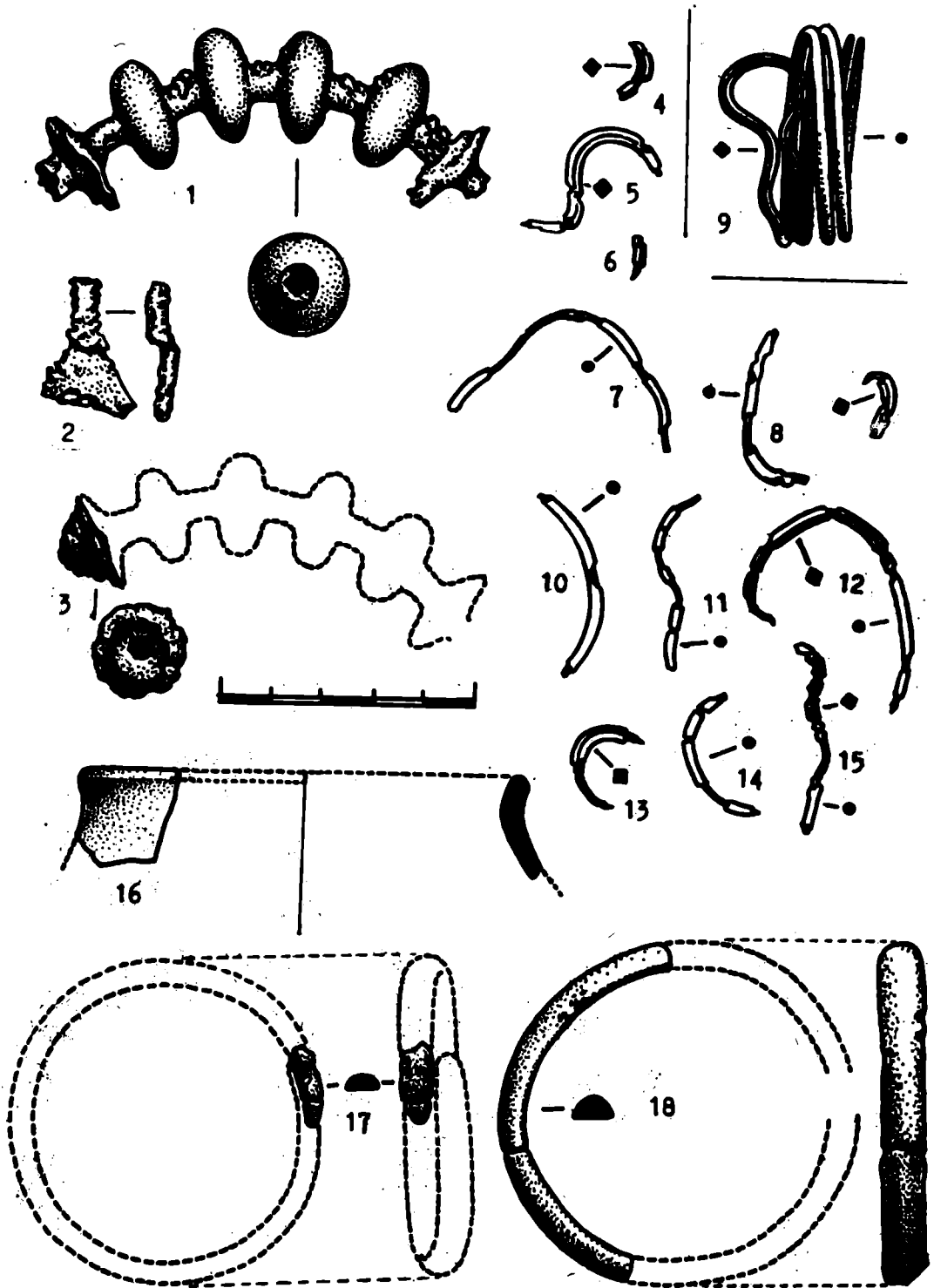
Așa cum o indică și cartarea efectuată (vezi harta de la pl. V), marea ma-
joritate a descoperirilor de fibule aparținând tipului Gabrovec 5a se concentrează
în Slovenia, utilizarea acestora fiind plasată aici cu deosebire la orizontul Podze-
mel, Ljubljana IIb/IIIa respectiv în a doua jumătate a sec. VIII - prima jumătate a
sec. VII a.Chr.⁷⁶ Chiar dacă acesta ar presupune și pentru depozitul Vințu de Jos
EI posibilitatea unei datării chiar mai târzii de sec. VIII a. Chr. (respectiv și în
prima jumătate a sec. VII a.Chr.), trebuie să subliniem însă că - cel puțin în ca-
zul regiunilor din nord-estul Serbiei, nord-vestul Bulgariei și sud-vestul României,
închisă la acea vreme în arealul culturii Basarabi - o asemenea datare târzie întâm-
pănește în actualul stadiu de cercetare. Pe de o parte, după cum ar
amintim în continuare, și în depozitul de la Vințu de Jos III apar combinații de obiecte

care arată un contact nemijlocit cu acel orizont de descoperiri (Rudovci-Sofronievo M. 2, etc.) ce a fost datat mai nou la sfârșitul sec. VIII a.Chr., fapt care constituie un prim indiciu pentru plasarea sa în sec. VIII a.Chr. Pe de altă parte, în același areal, tipurile de combinații prezente în depozitul Vințu de Jos (ca, de altfel, în întregul orizont de depozit gen Alba Iulia - "Partoș" - Blandiana - Vințu de Jos - Vaidei - Bâlvănești) nu se regăsesc în inventarele funerare ce aparțin indiscutabil fazei mijlocii (II) a culturii Basarabi a cărei datare în a doua jumătate (poate chiar sfârșitul) sec. VIII - sec. VII a.Chr. este asigurată, fapt ce constituie - cel puțin în opinia noastră - un impediment major pentru datarea depozitului de la Vințu de Jos III în cursul sec. VII a.Chr. În schimb, combinații tipice de obiecte în morminte atribuite acestei faze a culturii Basarabi se regăsesc în depozitele de tip Hunia - Ghidici (în special fibule de tip Gabrovec 5c și protome ornitomorfe, la care adaugă pandantivele circulare cu peduncul de tip Ghidici, niciodată însă și fibule cu nodozități de tip Gabrovec 5b). De altfel, contrastul dintre asocierile de piese existente în depozitele din sudul Olteniei (Hunia - Ghidici) și cele din interiorul arcului carpatic (Alba Iulia - Vinț - Vaidei - Blandiana) a fost deja sesizat și de M. Petrescu - Dâmbovița. Apreciindu-le, însă, ca pe o expresie a unor diferențieri regionale (într-o oarecare măsură și culturale), acesta se declara în favoarea existenței a două grupe paralele de depozite (Vințu - Coldău și, respectiv, Bâlvănești - Ghidici) ambele fiind plasate tot la orizontul fazei Ha.C (sec. VII a. Chr.)⁷⁷. După cum reiese, însă, din cele discutate înainte, așa cum am arătat și cu alt prilej⁷⁸, contrastele existente între aceste depozite sunt mai curând expresia unor diferențieri cronologice, cele de tip Hunia - Ghidici (poate și Desa) fiind evident sincrone cu faza mijlocie (II) sau "clasică" a culturii Basarabi (a doua jumătate, mai curând sfârșitul, sec. VIII - prima jumătate a sec. VII a.Chr.), în timp ce seria depozitelor de tip Alba Iulia - "Partoș" - Blandiana - Vințu de Jos - Vaidei - Bâlvănești aparține unui orizont imediat anterior, acestea din urmă trebuind datate - indiferent de impactul încadrării depozitelor de tip Șomartin - Vetiș⁷⁹ - cu deosebire în cursul sec. VIII a.Chr. Chiar dacă depozitele Vințu de Jos III (în funcție de

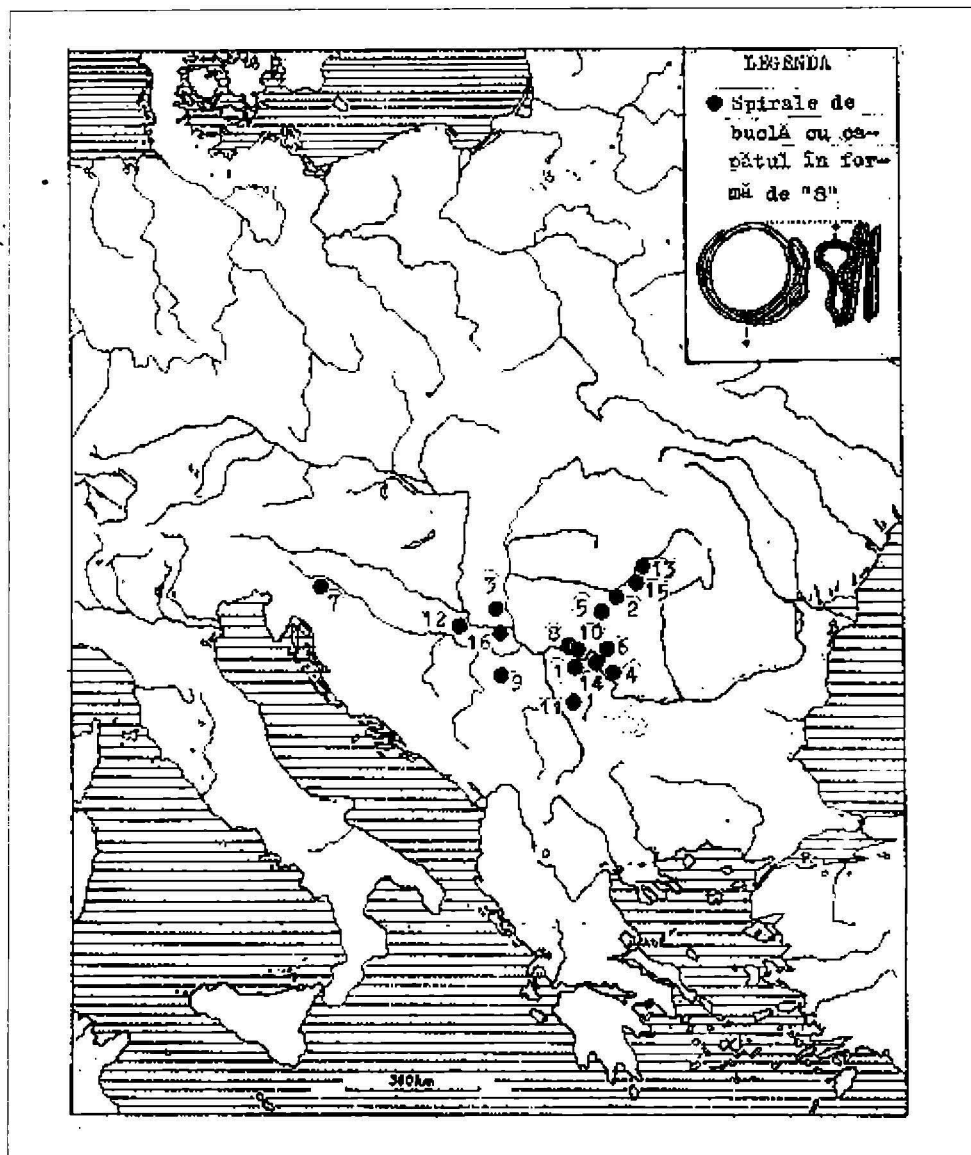
Planşa II. - Iaz -"Dâmb". Inventarul mormântului M. 1/1987: bronz (1-49): fier (50 -53): fier placat cu bronz (54).

Plate II. - Iaz -"Dâmb". Grave goods from M. 1/1987: bronze (1-49); iron (50 -53): iron plated with

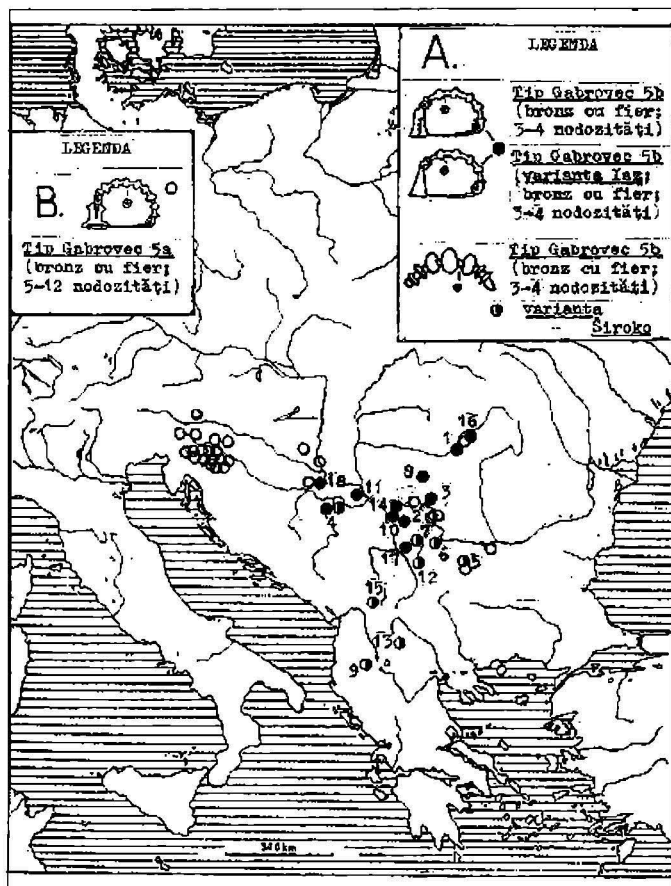
Planşa III. -laz -"Dâmb". Inventarul mormântului M. 2/1992: bronz (4 -15, 17 -18); fier (2); fier placat cu bronz (1, 3); ceramică (16).

Plate III. -laz -"Dâmb". Grave goods from M. 2/1992: bronzes (4 -15, 17 -18);

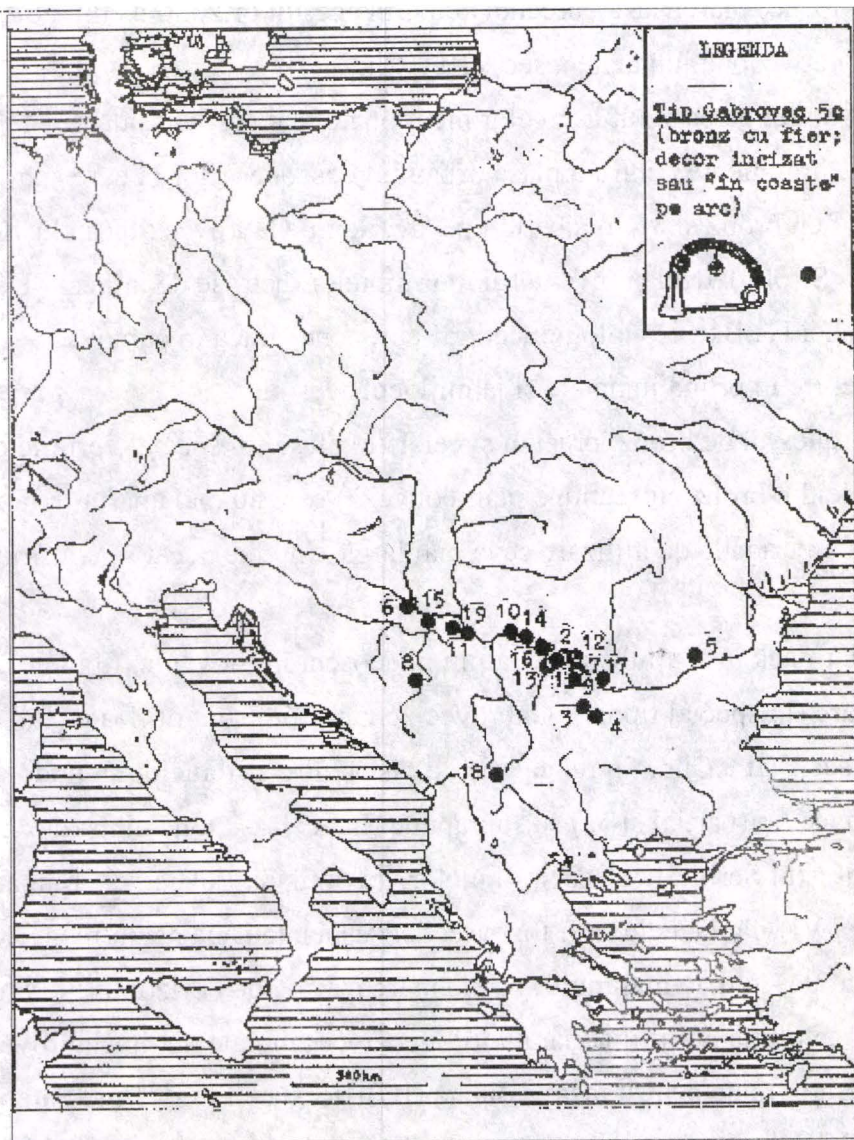

Planșa IV. - Răspândirea spiralelor de buclă din bronz cu capătul în formă de "8":

- 1.- Boljetin; 2.- Deva - "Viile Noi"; 3.-Feudvar lângă Moșorin; 4.- Gruia; 5.-Iaz - "Dâmb"; 6.-Izvorul bârzii; 7.-Mokronog - "Ostrožnik"; 8. - Moldova Veche - "Ostrov-Groblia"; 9. Rudovei; 10. - Svinița - "Piatra Elișovei"; 11. - Șcrbanovač; 12.- Șarengrad - "Basține"; 13. - Teleac; 14. - Vajuga - "Pesak"; 15. - Vințul de Jos III; 16. - Kalakača.

Planșa V. -Răspândirea fibulelor cu două resorturi și nodozități pe arc, din fier placat cu bronz. **A.**-Tipul Gabrovec 5b (inclusiv variantele Iaz și Široko): 1.-Alba Iulia -"Partoș"; 2.-Aljudovo -"Malo Crniče"; 3.-Bâlvănești; 4.-Budisić -"Mali Zvonik"; 5.-Carevec; 6.-Dărzanica; 7.-Gamzigrad; 9.-Iaz - "Dâmb"; 9.-Kuç i Zi; 10.-Lopušnik, lângă Pojarevac; 11.-Novi Banovci; 12.-Novo Selo, Dub; 13.-Prilep "Markovi kuli"; 14.-Stari Kostolac; 15.-Široko, Šuva Reka; 16.-Turdaș; 17.-Vrmdža "Rtanj"; Vukovar; **B.** - tipul Gabrovec 5a: Batina; Bled; Brežje; Crnomelj "Loka"; Dobrnič; Gorenje Vrhpolje; Gradišče lângă Pijavo Gorica; Japova gomi-la; Kostanjevica; Kranj; Lazar Starevo; Ljubljana; Magdalenska gora; Malence; Metlika; Mokronog; Moldova Veche; Noven, lângă Svištov; Novo Mesto; "Oltenia"; Ostrovul Mare; Podzemelj; Rifnik; Stenerberg; Stična; Szalacska; Šmarjeta; Vace; Vinkovci; Vințu de Jos III (după S.Gabrovec, D.Gergova și T.Bader).

Planșa VI. -Răspândirea fibulelor cu două resorturi, din fier placat cu bronz și decor incizat sau "în coaste" pe arc (tipul Gabrovec 5c/varianta D. la T. Bader): 1. -Balta Verde; 2.- Basarabi; 3.- Beli Izvor; 4.- Carevec; 5.- Căscioarele; 6.- Dalj; 7. - Ghi-dici; 8. - Glasinac; 9. - Hunia; 10. - Moldova Veche; "Ostrov/Groblija"; 11. - Novi Banovci; 12. - "Oltenia"; 13. - Ostrovul Mare; 14. - Svinița "Piatra Elișovei"; 15. - Šaregrad; 16. - Vajuga "Pesak"; 17. - Verbicioara; 18. - Šuva Reka; 19. - Zemun.

fibula cu nodozități de tipul Gabrovec 5a) și Bâlvănești (în funcție de topoarele din fier bipene) marchează oarecum sfârșitul acestui orizont, ele nu pot fi totuși mai târzii de a doua jumătate a sec VIII a.Chr.

Ca atare, pe baza tuturor celor menționate mai sus, considerăm că există suficiente argumente pentru a plasa orizontul descoperirilor în care apar fibule din fier placat cu bronz și 3-4 nodozități pe arc, de tip Gabrovec 5b (inclusiv variantele Iaz și Široko), deci și inventarul mormintelor distruse de la Iaz - "Dâmb", la nivelul fazei Ha.B3a cronologiei central-europene, adică în cursul sec. VIII a.Chr. (cu deosebire în prima jumătate și la mijlocul acestuia).

Torques-ul de bronz, precum și celelalte piese (în special verigile din fier și brățările din bronz cu secțiune plan-convexă) care au mai apărut la Iaz și care presupun o perioadă de utilizare ceva mai largă⁸⁰, nu fac decât să confirme această datare.

Chiar dacă în spațiul sud-est alpin, îndeosebi în Slovenia, fibulele cu nodozități pe arc (în special tipurile Gabrovec 2c, 5a și 6a) sunt utilizate și în prima jumătate a sec. VII a.Chr., faptul că aria de răspândire a fibulelor cu nodozități de tip Gabrovec 5b (parțial și 5a) se suprapune (în aceleași zone din sud-vestul României, nord-estul Serbiei) cu cea a fibulelor de tipul Gabrovec 5c (compară hărțile din pl.V și VI), fără ca ele să fi fost vreodată asociate până acum în aceleași descoperiri, arată - o dată mai mult - că ele marchează două orizonturi cronologice diferite în evoluția culturii Basarabi. Și, deoarece fibulele de tip Gabrovec 5c pot fi considerate tipice pentru faza evoluată (II) a acestei culturi, fiind databile la sfârșitul sec. VIII și în prima jumătate a sec. VII a.Chr.⁸¹, reiese clar că în arealul culturii Basarabi utilizarea fibulelor cu nodozități pe arc de tip Gabrovec 5b (chiar și a celor de tip Gabrovec 5a) nu depășește sfârșitul sec. VIII a.Chr.

Prin urmare, chiar dacă nu avem încă argumentul decisiv al asocierii cu ceramică, ni se pare evident că - alături de alte descoperiri aparținând aceluiași orizont cronologic (respectiv depozitele de tip Alba Iulia - "Partoș" - Vințu de Jos - Vaidei - Blandiana - Bâlvănești, de Tum. XII/M.4 de la Balta Verde și, eventual,

de mormântul cu care de luptă de la Balta Verde - Tum. II)⁸² - inventarele funera-
re de la Iaz constituie expresia unor timpuri combinatorii de accesorii metalice
care trebuie să aparțină unei faze timpurii (I) a culturii Basarabi, ele susținând -
în același timp - datarea acestuia în prima jumătate și la mijlocul sec.VIII a.Chr.⁸³

Suntem convinși că cercetările viitoare vor aduce și alte argumente în sprijinul acestei constatări^{X)}.

MARIAN GUMĂ
OCTAVIAN POPESCU

1

R. Petrovsky, Contribuții la repertoriul arheologic al localităților județului Caraș - Severin din paleolitic până în secolul al V - lea î.e.n., în Banatica, IV, Reșița, 1977, p. 437 - 438; idem, Sondajul arheologic de la Iaz (comuna Obreja, județul Caraș - Severin), în Tibiscus. Istorie, V, Timișoara, 1978, p. 77, 79, 82; Gh. Lazarovici. Neoliticul Banatului, Bibliotheca Musei Napocensis, IV, vol. I, Cluj - Napoca, 1979, p. 200, pct. 46.

2

R. Petrovsky, op. cit., în Banatica, IV, 1977, p. 437 - 438; idem, op.cit. în Tibiscus. Istorie, V, 1978, p. 77, 79, 82, fig. 5 - 6, pl. X-XII; R. Petrovsky-S. Cădariu, Așezări ale culturii Coțofeni în județul Caraș - Severin, în Banatica, V, 1979, p. 39 - 41, pl. IV - VIII/1 - 5.

3

R. Petrovsky, op.cit., în Banatica, IV, 1977, p. 437 - 438; idem, op.cit. în Tibiscus. Istorie, V, 1978, p. 77 - 82, fig. 4, pl. V - IX; R. Petrovsky - M. Gumă, Un nou grup cultural al epocii bronzului în sud - vestul României. Descoperirile de tip Balta Sărată, în StComC. Istorie, 1979, p. 58 - 61, pl. X - XVIII.

4

. Urmele unei așezări dacice (aprox. sec. III - II a. Chr.) au fost depistate pe un bot al terasei "Dâmb", în urma unei cercetări de suprafață efectuată în februarie 1994 de către M. Gumă, O. Popescu și D. Frăsineanu (material ceramic ineddit în Muz. Caransebeș). De menționat că, la câteva sute de metri de această așezare (în punctul "Sat Bătrân Mare"), se află situat un templu (fănum) roman închinat zeului Apollo, în zona căruia a fost găsită și o groapă rituală dacică, atribuită sec. III - II a.Chr. Cf. P. Bona, P. Rogozea, Necropola dacică de la Iaz, în ActaMN, XXII - XXIII, Cluj - Napoca, 1985 - 1986, p. 439 - 441; I. Piso, P. Rogozea, Ein Apolloheiligtum in der Nähe von Tibiscum, în ZPE, 58, 1985, p. 211 - 218.

5

R. Petrovsky, op.cit., în Banatica, IV, 1977, 437 - 438; idem, op.cit., în

Tibiscus, Istorie, V, Timișoara, 1978, p.77-82, pl. I; idem, Tipuri de morminte romane în zona Caransebeș, în Banatica, V, 1979, p. 201 - 213, pl. II, IV - V, fig. 3 - 6; D. Benea, P. Bona, Tibiscum, București, 1994, passim, cu bibl.

⁶ R.Petrovski, op. cit., în Tibiscus. Istorie. V, Timișoara, 1978, p. 77 - 82, pl. II - IV.

⁷ M. Gumă, Contribuții la cunoașterea culturii Basarabi în Banat, în Banatica, VII, 1983, p. 69, nr. 11; idem, Câteva precizări asupra unor descoperiri aparținând primei și celei de a doua epoci a fierului din sud - vestul României(I), în Banatica, 10, 1990, p. 101; idem, Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României, Bibliotheca Thracologica IV, București, 1993, p. 219.

⁸ O. Popescu, Piese de bronz dintr-un tumul din zona Iaz - Dâmb, județul Caraș-Severin, în Tibiscum (StComC. Etnografie - Istorie), VII, Caransebeș, 1988, p. 275 - 276.

⁹ Ibidem; M. Gumă, op. cit., în Banatica, 10, 1990, p. 96; idem, Civilizația primei epoci a fierului în sud - vestul României, p. 213, 223.

¹⁰ M. Gumă, op. cit., în Banatica, 10, 1990, p. 95 - 106.

¹¹ Ibidem, p. 101.

¹² Pentru o discuție mai amplă asupra acestei categorii de piese, vezi M. Gumă, Precizări cronologice și culturale asupra unei categorii de podoabe de păr din prima epocă a fierului, în Banatica, XIII, Reșița, sub tipar.

¹³ V. Pârvan, Considerations sur les sépultures celtiques de Gruia, în Dacia, I, 1924, p. 38 - 39, fig. 6. La vremea respectivă, cele două exemplare descoperite aici au fost considerate ca făcând parte din aceeași piesă, respectiv ca fragmente terminale ale unei brățări plurispiralate și - în consecință - reconstituite ca atare în desen.

¹⁴ I. Andrițoiu, Mărturii ale dezvoltării societății omenești pe teritoriul Devei în vremurile străvechi, în Sargetia, XI - XII, 1974 - 1975, p. 396; P. Popović - M. Vukmanović - N. Radojčić, Fouilles de sondage sur la localite Vajuga - Pesak, în Djerdapske sveske (Cahiers des Portes de Fer), III, Beograd, 1986, p. 172;

P. Popović - M. Vukmanović, Some remarks on the Early Iron Age Cemetery at Vajuga - Pesak, în Balkanica, XXIII (Homage a Nikola Tasic a l'occasion de ses soixante ans), Beograd, 1992, p. 362; I. Al. Aldea-H. Ciugudeanu, Depozitul Hallstattian Vințu de Jos III, în Apulum, XXIV, 1987, p. 86 - 87; R. Vasić, Nove beleške o starijem gvozdenom doba u Srbiji (Nouveles notes sur l'Âge du fer ancien en Serbie), în Starinar, N.S., XXXIX, 1989, p. 10 - 11 (extras); V. Vasiliev, I. Al. Aldea, H. Ciugudeanu, Civilizația dacică timpurie în aria intracarpatică a Românie. Contribuții arheologice: așezarea fortificată de la Teleac, Cluj - Napoca, 1991, p. 62 - 63.

¹⁵ Piese inedite în Muz. Negotin. Menționate de P. Popović - M. Vukmanović - N. Radojčić, op. cit., în Djedapske, III, 1986, p. 172. Cf. și R. Vasić, op. cit., în Starinar, N.S., XXXIX, 1989, p. 10 și nota 57.

¹⁶ I. Andrițoiu, op. cit., în Sargetia, XI - XII, 1974 - 1975, p. 396; idem, Contribuții la repertoriul arheologic al județului Hunedoara, în Sargetia, XIV, 1979, p. 22. Piesele însă nu au fost ilustrate până acum.

¹⁷ P. Medovic, Die einsenzeitliche Besiedlung und ihre Funde (Die Ausgrabungen in der Siedlung von Feudvar), în 72. BerRGK, 1991, Mainz am Rhein, 1992, p. 147 - 148, Abb. 28/3.

¹⁸ Vezi, supra, nota 13.

¹⁹ Inedite, în col. Muz. Reg. Porțile de Fier din Drobeta - Turnu Severin. Datorăm informația lui G. Crăciunescu, prin amabilitatea căruia am putut vedea și desena cele două piese. Îi mulțumim și cu acest prilej.

²⁰ S. Gabrovec, Zacetek halstatskega obdobja v Sloveniji, în ArhVest, XXIV, Ljubljana, 1973, p. 378, T. 5/21.

²¹ M. Gumă, Civilizația primei epoci a fierului în sud - vestul României, p. 222, pl. C/6 - 8, 13 - 14; CII/1 - 5, 8 - 14.

²² R. Vasić, The Chronology of the Easy Iron Age in the Socialist Republic of Serbia, BAR suppl. Series 31. Oxford, 1977, p. 65, pl. 5/17; cu bibl. mai veche (mai departe, The Chronology...).

²³M.Gumă, op.cit., în Banatica, VII, 1983, p.84; idem, Civilizația primei epoci a fierului în sud - vestul României, p. 229, pl. LXXXV/2 - 12.

²⁴R. Vasić. The Chronology..., p. 67, pl. 9/4 - 7.

²⁵Ks. Vinski - Gasparini, Kultura polja sa žarama u Sjevernoj Hrvatske (Die Urnenfelderkultur in Nord - Kroatien), Zadar, 1973 , p. 207 - 210; Tab. 131/24

²⁶V. Vasiliev. I. Al. Aldea, H. Ciugudean, op. cit., p. 62 - 63; fig 18/44 - 45.

²⁷P. Popović - M. Vukmanović - N. Radojčić, op. cit., p. 172, 180, fig. 7/1-4

P. Popović - M. Vukmanović, op. cit., p. 260 -361; I/1, II/4,5.

²⁸I. Al. Aldea - H. Ciugudean, op. cit., p. 80, 86 - 87; III/19.

²⁹P. Medović, Kalakača. Naselje ranog gvozdenog doba, Novi Sad, 1988, p. 85 - 88; Sl. 70/3; T. XXIV/2 (mai departe, Kalakača).

³⁰Ibidem, p. 419 - 432, 443 - 453, Sl. 324; idem, Early Iron Age in the Serbian Podunavlje (Danube Valley), în Gospodari srebra. Gvozdenog doba na tlu Srbije (Master of silver. The Early Iron Age in Serbia), Beograd, 1990, p.75 și urm.; R. Vasić, Bosutska grupa, în PZJ. V (Zelezno doba), Ljubljana, 1987, p. 536-545; B. Hänsel, P. Medovic, Zum Forsschungsstand der Eisen und Bronzezeit an der Theißmündung (Die Ausgrabungen in der Siedlung von Feudvar), în 72. BerRGK, 1991, Mainz am Rhein, 1992, p. 61 - 62, Abb. 4; M. Gumă, Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României, 1993, p. 194 - 196; cu bibl. mai veche.

³¹N. Tasić. An Iron Age Tomb Collective at Gomolava, în ArchJug, XIII 1972, p. 27-37, T. II-VI; idem, Die Bosut-Kultur aus dem Fundort Gomolava, în Materijali, XIX, Symposiom Novi Sad 1979, 1981, p. 48 - 49, Taf. VI; idem, Bronze- und Ältere Eisenzeit auf Gomolava, în Gomolava - VI; idem, Bronze - und Ältere Eisenzeit auf Gomolava, în Gomolava - Chronologie und Stratigraphie der vorge-schichtlichen und antiken Kulturen der Donauniederung und Südosteuropas, Band 1, Symposium Ruma 1986, Novi Sad, 1988. p. 53 - 55, Abb. 5.

³²P. Medović, Kalakača, p. 30, Sl. 14/3; p. 104, Sl. 87/11; p. 188, Sl 170/3.

³³V. Vasiliev, I. Al. Aldea, H. Ciugudean, op. cit., p. 63, pl. 18/44 - 45; 44/15.

³⁴S. Morintz, Quelques problemes concernant la période ancienne du Hallstatt au Bas Danube a la lumiere des fouilles de Babadag, în Dacia, NS, VIII, 1964, p.114 și urm.; Noi date și probleme privind perioadele hallstattiană timpurie și mijlocie în zona istro - pontică, în Thraco - Dacica, VIII, 1987, 1 - 2, p. 65 - 66; Hänsel, Beiträge zur regionalen und cronologischen Gliederung der Älteren Hallstattzeit an der Unteren Donau, Teil I, Bonn, 1976, p. 133 - 134; A. Laszlo, Les groupes regionaux anciens du Hallstatt a l'est des Carpates, în La civilisation de Hallstatt, bilan d'une rencontre, Liege 1987, 1989, p. 123; Al. Vulpe, Die Kurzschwerter, Dolche und Streitmesser der Hallstattzeit in Rumänien, în PBF, VI, 9, München, 1990, p. 105.

³⁵Încă din 1976, B. Hänsel opina că granița dintre fazele Babadag II și, respectiv, III ar putea fi plasată undeva în prima jumătate a sec. VIII a.Chr. (B.Hänsel, op. cit., p. 134). În 1983, discutând problemele legate de începutul culturii Basarabi și atrăgând atenția asupra posibilităților de datare nu numai în sec. X-IX a.Chr., dar și în sec. VIII a.Chr., a fibulei cu un singur resort și nodozități pe arc (Einschleifige Bogenfibel mit Bügelkugel; tip Gergova AI2) de la Brad, apreciam că această observație face plauzibilă și "prelungirea corespunzătoare a existenței grupului cultural cu ceramică imprimată de tip Cozia - Brad", specificând tot odată că "nu avem nici o siguranță că sfârșitul evoluției grupului Cozia - Brad nu ar putea fi contemporan cu cele mai timpurii manifestări ale culturii Basarabi, așa cum ele apar în zona sud - vestică a României" (M. Gumă, op. cit., în Banatica, VII, 1983, p. 94). Descoperirea recentă a unor fibule din fier cu două resorturi și nodozități pe arc, de tip Gergova BI1, în medii asigurate de tip Cozia - Brad și respectiv, Babadag II, constituie argumente în plus în acest sens, ele fiind databile "grosso modo" în sec. IX - VIII a.Chr. (D.Gergova, Früh - und ältereisenzeitliche Fibeln in Bulgarien, în PBF, XIV, 7, München, 1987, p. 36-38; Taf. 8/104 - 112 și tabelul cronologic). Una dintre aceste piese provine din așezarea fortificată de tip Cozia-Brad de la Procreaca-"Cetățuie", com. Schitu Duca, jud. Iași (C.Iconomu, Unele rezultate și probleme privind evoluția triburilor trace din prima epocă

a fierului în conformitate cu cercetările arheologice din județul Iași, comunicare la colocviul internațional Prima epocă a fierului la gurile Dunării și în zonele circumpontice, Tulcea, 27 septembrie - 2 octombrie 1993), iar alte două exemplare au fost găsite în gropi cu ceramică imprimată de tip Babadag II din așezarea de la "Dealul Tichilești", jud. Tulcea (inedite în Muz. Tulcea; inf. G. Jugănaru). În opinia noastră, pentru datarea acestor tipuri de fibule trebuie avut în vedere mai ales intervalul cuprins între sec. IX (eventual a doua jumătate a acestuia) și sec. VIII a. Chr. (cu precădere prima jumătate, eventual mijlocul acestuia), ele neputând fi - pe de o parte - mai timpurii decât cele mai vechi descoperiri incluse în așa-numitul "orizont traco-cimmerian" din Europa centrală - estică (respectiv, a doua jumătate sau sfârșitul sec. IX a. Chr.) și - pe de altă parte - nici mai târzii de sfârșitul grupului Cozia - Brad sau a fazei Babadag II (care nu poate fi, totuși, sensibil coborât dincolo de mijlocul sec. VIII a. Chr.).

³⁶ M. Gumă, O nouă descoperire aparținând culturii Basarabi în sudul Banatului, în StComC. Etnografie - Istorie, IV, 1982, p. 155 - 171, pl. I - VI; idem, op.cit., în Banatica, VII, 1983, p. 71/pct. 23, pl. XXXI; idem, Civilizația primei epoci a fierului în sud - vestul României, p. 215, pl. LXXXIV - LXXXV.

³⁷ Ibidem, p. 221 - 223, pl. XCVII - CIII.

³⁸ P. Popović-M. Vukmanović, op.cit., p. 360 - 361, pl. I/1; II/2. 4 - 5; III/3 - 4; IV/1 - 2.

³⁹ Ibidem, p. 363; M. Gumă, Civilizația primei epoci a fierului în sud - vestul României, p. 233.

⁴⁰ R. Vasić, The Chronology..., p. 9 - 14, 31 - 32.

⁴¹ B. Teržan, The Early Iron Age Chronology of the Central Balkans, în ArchJug, Ljubljana, 24, 1987, p. 7.

⁴² M. Rusu, Die Verbreitung der Bronzehortfunde in Transsilvanien von Ende der Bronzezeit bis in die Mittlere Hallstattzeit, în Dacia, NS, VII, 1963, p. 179; M. Petrescu - Dâmbovița, Depozitele de bronzuri din România, București, 1977, p. 31, 145 - 146, pl. 362.

⁴³M. Gumă, Civilizația primei epoci a fierului în sud - vestul României, p. 262-263.

⁴⁴B. Teržan, op. cit., în ArchJug, 24, 1987, p. 8 - 9; idem, Starejsa zeležna doba na Slovanskem Stajeskem (The Early Iron Age Slovenian Styrian), Ljubljana, 1990, p. 73.

⁴⁵Ks. Vinski - Gasparini, op. cit., T. 130/B, 1 - 11; 131/1 - 27.

⁴⁶I. Al. Aldea - H. Ciugudean, op. cit., pl. I - IV.

⁴⁷Ibidem, p. 88.

⁴⁸S. Gabrovec, Dvožankaste locne fibule, în Godisnjak, VIII/6, Sarajavo, 1970, p. 5 - 65 (extras); T. Bader, Die Fibeln in Rumänien, în PBF, XIV, 6, München, 1983, p. 91 - 92, Taf. 31/241 - 250; D. Gergova, op. cit., p. 36 - 38, 44 - 46, Taf. 8/104 - 112, 13/165 - 173, 14/174 - 177. B. Teržan, Starejsa zelezná doba na Slovenskem Stajerskem, p. 213 (harta 7).

⁴⁹Încă două puncte, în care au fost amintite în literatura de specialitate, fibule cu nodozități pe arc, respectiv Hunia și Pianu de Sus, sunt menționate de T. Bader, op. cit., p. 92. Deoarece nu avem și alte precizări care să ne permită atribuirea lor la una sau alta din variante enumerate aici, fără a le exclude din repertoriul general al acestei categorii de fibule cu două resorturi și nodozități pe arc, am preferat să nu le includem în cartarea efectuată aici, cu atât mai mult cu cât ele nu schimbă datarea situației, nici din punct de vedere crhonologic și nici a problematicii de natură cultural - cronologică pe care le implică acest gen de fibule.

⁵⁰M. Petrescu - Dîmbovița, op.cit., p. 161, pl. 380/4 - 5; T. Bader, op.cit., 91, Taf. 31/247 - 248; ambele cu bibl. mai veche.

⁵¹S. Gabrovec, op. cit., în Godinsnjak, VIII/6, Sarajavo, 1970, p. 19, nr. 1; R. Vasić, The Chronology..., p. 51, pl. 12B/1; ambele cu bibl.

⁵²T. Bader, op. cit., p. 91, Taf. 31/241.

⁵³S. Gabrovec, op. cit., în Godisnjak, VIII/6, Sarajevo, 1970, p. 19, nr. 4; R. Vasić, The Chronology..., p. 54, pl. 6/3; cu bibl.

⁵⁴D. Gergova, op. cit., p. 45, nr. 175, Taf. 14/175.

⁵⁵Ibidem, p. 45, nr. 174; Taf. 14/174; cu bibl.

⁵⁶M. Jevtić, O metalnic nalazima Basarabi kulture u Srbiju, în Kulture Gvozdenog doba Jugoslovenskog Podunavlja, Beograd, 1994, p. 78, T. I/3.

⁵⁷O. Popescu, op.cit., p. 276, pl. I/6; M. Gumă, op.cit., în Banatica, 10, 1990, pl. II/3.

⁵⁸Zh. Andrea, Kulture ilire e tumave ne Peligun e Korçes, Tirana, 1985, Tab. XXX, V. 50/1.

⁵⁹M. Jevtić, op. cit., p. 80, T. I/4.

⁶⁰S. Gabrovec, op. cit., în Godisnjak, VIII/6, Sarajevo, 1970, p. 19, nr. 10; R. Vasić, The Chronology..., p. 61, pl. 50/5; cu bibl.

⁶¹R. Vasić, The Chronology..., p. 62, pl. 22B/1 (cu bibl), care menționează că fibula cu nodozități de aici "nu poate să aparțină aceleiași descoperiri" cu celelalte piese ale acestui "grup de descoperiri" (o brățară masivă cu capetele petrecute și trei fibule cu două resorturi, având portagrafa în formă de "scut beotic", de tip Glasinac/Gabrovec 8, evident mai târzii). "deși ea a fost găsită în același sit". Tot el menționează că fibula cu nodozități de aici a fost localizată greșit la Šarbanovac de către F. Holste.

⁶²M. Jevtić, op. cit., p. 78, T. I/2.

⁶³Atribuirea fragmentelor de aici unei fibule cu nodozități pe arc de tip Gabrovec 5b rămâne totuși nesigură, deoarece nu s-au păstrat decât portagrafa în formă de "clepsidră" a acesteia Cf. S. Gabrovec, op. cit., în Godisnjak, VIII/6, Sarajevo, 1970, p. 20, nr. 15; R. Vasić, The Chronology..., p. 66, pl. 13A/2; cu bibl.

⁶⁴K. Kilian, Trachtzubehör der Eisenzeit zwischen Agäis und Adria, în PZ, 50, 1975, Taf. 67/7 - 8, 71/6, 72/7, 73/6; R. Vasić, The Chronology..., p. 67, pl. 15/3 - 4, 17/3, 7, 18/2; cu bibl.

⁶⁵T. Bader, op. cit., p. 91, Taf. 31/250; cu bibl.

⁶⁶S. Gabrovec, op. cit., în Godisnjak, VIII/6, Sarajevo, 1970, p. 20, nr. 12; R. Vasić, The Chronology..., p. 69 - 70. pl. 13B/1 - 7; cu bibl.

⁶⁷S. Gabrovec, op. cit., în Godisnjak, VIII/6, Sarajevo, 1970, p. 20, nr. 21;

Ks. Vinski - Gasparini, op. cit., T 124/7, 125/2; cu bibl.

⁶⁸R. Vasić - The Chronology..., pl. 6/11.

⁶⁹M. Petrescu - Dîmbovița, op. cit., p. 364, pl. 381/6 - 7.

⁷⁰S. Morintz, P. Roman, Un nou grup hallstattian timpuriu în sud-vestul României - Insula Banului, în SCIV, 20, 1969, 3, fig. 7/4. Brățara a fost descoperită în sectorul A al așezării (în asociere cu ceramică preponderent imprimată).

⁷¹V. Mikov, Halstatski nahodki ot Dărzanica, Vidinsko i Ribново, Nevrokopsko, în IBAI, 1, 1938, p. 341 - 349, Abb. 150, apud D. Gergova, op. cit., p. 45, nr. 174, Taf. 14/174, 179; 19/232; 27/A48, A52 - 54; 31/A87 - 88.

⁷²R. Vasić, The Chronology..., pl. 5/8, 16.

⁷³K. Kilian, op. cit., p. 57 - 59.

⁷⁴R. Vasić, The Chronology..., p. 11, 31 - 32.

⁷⁵B. Terzan, op.cit., în ArchJug, 24, Ljubljana, 1987, p.10,12. Pentru datarea fazei Ljubljana IIa, vezi și: S. Gabrovec, op.cit., în ArhVest, XXIV, Ljubljana, 1973, p.338, și urm.; idem, Zum Beginn der Hallstattzeit in Slovenien, în Festschrift für Richard Pittioni, I, Archaeologia Austriaca, Beiheft 13, Wien, 1976, p. 588 și urm.; B. Terzan, Starejsa zelezna doba na Slovenskem Stajerskem, p. 22 și urm.

⁷⁶Ibidem.

⁷⁷M. Petrescu - Dîmbovița, op. cit., p. 33 - 36.

⁷⁸M. Gumă, op. cit., în Banatica, 10, 1990, p. 99 - 100.

⁷⁹Idem, Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României, p. 262.

⁸⁰Ibidem, p. 230; idem, op. cit., în Banatica, 10, 1990, p. 100 - 101.

⁸¹Pentru o plasare a fibulelor de tip Gabrovec 5c (D la T.Bader) în intervalul 750 - 650 a.Chr., optează mai recent și Al. Vulpe (op.cit., în PBF, VI,9, München, 1990, p. 119).

⁸²D. Berciu și E. Comșa, Săpăturile arheologice de la Balta Verde și Gogoșu (1949 și 1950), în Materiale, II, 1956, fig. 53/1, 3 - 4, 6 - 7; 54 - 57.

⁸³M. Gumă, Civilizația primei epoci a fierului în sud - vestul României, p. 233.

x) Redactarea manuscrisului în forma finală a fost încheiată la 1 februarie 1995.

AN EARLY IRON AGE CEMETERY AT IAZ

(Obreja village, Caraș-Severin district)

- Abstract -

Already well known in the specialized literature because of the discoveries from different periods¹⁻⁵, an Early Iron Age settlement included¹⁻⁶, the point "Dâmb", located within the boundaries of the locality Iaz (Obreja village, in the north-eastern part of the Romanian Banat), has once again been remarked for another two discoveries dating from the Early Iron Age. There are represented by the metallic inventories of two destroyed graves, belonging to a tumular cemetery which existed in this place. The recovered inventories of the two graves (M. 1/1987 and M. 2/1992) were found at about 60 metres one from the other, each of them being massed on a surface of 4-5 metres (see pl. I). Although the ashes and the remains of burning which can be observed on some pieces could be a sign of cremation, the burial rite still remains uncertain, because of the lack of human bones.

From the inventory of M. 1/1987, already published⁸⁻¹¹, the following objects could be recovered: a bronze twisted necklace (torques); fragmentary hair-rings made of double bronze wire, with an "eight"-like end; fragments of bronze bracelets with plane-convex section and overlapped ends; fragmentary foot links made of iron; a small bronze ingot with plane-convex section; the triangular iron foot and the bow of a fibula made of bronze-plated iron, with four knots (see pl. II).

Similar combinations of pieces could also be found in the second burial inventory (M. 2/1992), which consists of a fragmentary bow fibula made of bronze-plated iron, with four knots flanked by discoidal buttons; the fragmentary iron foot (probably triangular) of the same fibula; discoidal button made of bronze-plated iron, probably part of another knotty fibula; twelve fragments of bronze wire, with round and rectangle section, from hair-rings with "eight"-like end; fragments

of bronze bracelets with plane-convex section; a small, "Early Iron Age style" ceramic fragment from the rim of a cup (see pl. III).

Because these discoveries offer new possibilities for a more precise chronological and cultural delimitation of a horizon not yet clearly defined in the evolution of the Early Iron Age in Romania and neighbouring regions, we consider that it will be useful to rediscuss here the essential problems of this type of grave goods, for a more extended area of central-eastern and south-eastern Europe, accordingly with the present stage of the specific research.

The most precise indications on the chronological level of these discoveries are offered by the bronze hair-rings with "eight" like end the knotty double loop fibulae made of iron and bronze, the other types of pieces (particularly the twisted necklace, the bronze bracelets with plane convex section and overlapped ends, the iron foot links) could also be dated depending on these.

The hair-rings made of bronze wire represent a category of adornment objects with a wide-spread distribution area - in different types and variants - mainly in the central, central-eastern and south-eastern Europe, even from the end of Bronze Age, but knowing the greatest frequency in the Early Iron Age^{12,14}.

The pieces discovered at Iaz belong to a distinct type, being made of double bronze wire with round section and the end looped in the form of the figure "eight" with rectangle section. Taking into consideration the Romanian locality where the first pieces of this type, published since 1924 by V. Pârvan¹³ were found, it can be named as Gruia type. In this moment we know 16 localities where such type of discoveries come from: Boljetin¹⁵, Deva - "Viile Noi"¹⁶, Feudvar near Mošorin¹⁷, Gruia¹⁸, Iaz - "Dâmb"¹⁹, Izvorul Bârzi¹⁹, Mokronog - "Ostrožnik"²⁰, Moldova Veche - "Ostrov/Groblia"²¹, Rudovci²², Sviňa - "Piatra Elișovei"²³, Šarbanovac²⁴, Šaregrad - "Bascine"²⁵, Teleac²⁶, Vajuga - "Pesak"²⁷, Vințu de Jos (III)²⁸ and Kalakača²⁹. Most of them are concentrated in a compact area in north - eastern Serbia and south - western Romania (see map on pl. IV).

The hair-rings in the settlements from Kalakača and Feudvar (in a cultural

context of Gornea - Kalakača/Bosut IIIa type) or in that from Teleac (together with a "Badabag II style" import)³³ represent the most earlier appearances until now. Although the mentioned cultural manifestations can be dated "grosso modo" in the Xth - IXth centuries B.C.^{30,34}, more and more signs indicate - at least for certain regions - the possibility to extend their final stage also in the first half of the VIIIth century B.C.^{31-32,35}, which determines us to consider that the hair-rings of Gruia type found in these settlements should be placed rather at the end of the IXth century or even in the first half of the VIIIth century B.C.. As a support for such a dating could also be mentioned the hair-rings of the same type from the hoards from Šarbanovac, Rudovci, Šarengrad and Vințu de Jos III, their placement within the framework of the first half and middle of the VIIIth century B.C. being even more acceptable⁴⁰⁻⁴⁷. On the other hand, the frequent presence of this type also in the grave goods assigned to the "classical" or middle (II) phase of the Basarabi culture (Svinița, Moldova Veche, Văjuga etc) speaks about their using in the period between the second half (or sooner the end) of the VIIIth century - the first half of the VIIth century B.C. also³⁶⁻³⁹.

So, the bronze hair-rings with "eight" - like end (Gruia type) were used mainly in the north-eastern Serbia and western Romania regions, particularly in the VIIIth century and the first half of the VIIth century B.C., although it is possible to accept their earliest appearance, as a separate type, since the IXth century B.C.. Their using in this space after the middle of the VIIth century B.C. can not be supported at this time by concrete arguments. Accordingly, they represent a type of hair adornment specific for the female attire set in the early and middle phases of the Basarabi culture and in the final stage of the Gornea - Kalakača group (Bosut IIIa horizon).

The knotty double loop bow fibulae (Zweischleifige Knotenfibeln) from Iaz, made of iron and bronze, can be assigned to the "generic" type Gabrovec 5b/Gergova BII1_γ (with 3-4 knots on the bow). Depending on the triangular catchplate, they seem to be a separate variant of this type, named here Iaz variant.

Another variant of this type, with 3-4 knots on the bow, flanked on each part by two discoidal buttons, is represented by the Široko variant.

Until present we have registered 18 localities (see map on pl. V), where fibulae of Gabrovec 5b/Gergova BIII γ type were found (Iaz and Široko variants included) ⁴⁹: Alba Iulia - "Partoș" ⁵⁰, Aljudovo - "Malo Crnice" ⁵¹, Bâlvănești ⁵², Budisic - "Mali Zvornik" ⁵³, Caravec ⁵⁴, Dărzanica ⁵⁵, Gamzigrad ⁵⁶, Iaz - "Dâmb", ⁵⁷ Kuç i Zi ⁵⁸, Lopoșnik ⁵⁹, Novi Banovci ⁶⁰, Novo Selo - Dub ⁶¹, Prilep - "Markovi kuli" ⁶², Stari Kostolac ⁶³, Široko - Šuva Reka ⁶⁴, Turdaș ⁶⁵, Vrmdža - "Rtanj" ⁶⁶ and Vukovar - "Lijeva bara" ⁶⁷. It's easy to observe that, while the fibulae of "generic" Gabrovec 5b type (Iaz variant included) are concentrated especially in the north - north-eastern Serbia and west - south-western Romania - in the same area as the Gruia type hair - rings (with which are frequently associated in discoveries) and the double loop fibulae of Gabrovec 5b type/T. Bader's D variant (see map on pl. VI), but with which they are not associated in any case in discoveries - the Široko variant is orientated towards the western and north-western Balkan regions, south of Danube (see map on pl. V); being usually associated in discoveries with twisted double loop fibulae of Gabrovec 7a/Gergova BIII η.

However, the combination that exists in the hoard (or maybe burial inventory) from Budisić, between a fibula of Široko variant and another one of "generic" Gabrovec 5b type (maybe Iaz variant) seems to be symptomatic for their joining in the same chronological level. Is there any possibility for this level to be more precisely defined?

An initial argument for that can be offered by the Budisic hoard (or grave) itself, where the two knotty fibulae were associated - beside some other objects (also found in the Rudovci hoard): bell - pendants and spectacle fibulae of Santa Lucia type - with a necklace having an incised ornament ⁶⁸. There are bracelets with identical ornamentation both in the hoard from Alba Iulia - "Partoș" ⁶⁹ and in the settlement from insula Banului ⁷⁰. Because there are no arguments to support a later dating for the end of the Insula Banului group that the beginning of the

VIIIth century B.C., its territory being included in the genesis area of the Basarabi culture (of which beginning can not be later the first half of the VIIIth century B.C.), taking also into account the relation that can be established between the hoards from Budisić, Rudovci and Alba Iulia - "Partoš", it results that all these last discoveries must be placed rather in the VIIIth century B.C., in no case later than its end. Such a dating for the knotty double loop bow fibulae of Gabrovec 5b type is also confirmed by the inventory of a destroyed grave from Dăržanica (north-western Bulgaria), where - together with a fibula of this type (Široko variant) - besides a twisted double loop bow fibula of Gabrovec 7a/Gergova BII1ⁿ type, a spectacle fibula of Santa Lucia type, three twisted necklaces and a pin with "eight"-like end, two hair-rings of a type particularly specific to the female attire sets of Vergina (M.AD1/Andronikos) - Balta Verde (Tua. XII/M. 4) - Sofronievo (M. 2) type were found. The same type hair-rings is also present in the hoard from Rudovci, at a chronological level which can be placed at the end of the IXth century - first half of the VIIIth century B.C.⁷².

The striking similitude between the inventory of the grave from Dăržanica and those from Tum. I/M. 1 and Tum. II/M. 4 at Široko - Šuva Reka, indicates the same chronological position of these discoveries (i.e. the VIIIth century B.C.), in spite of the previous lower datings accepted for the last ones⁷³⁻⁷⁴. Therefore, their synchronisation with the grave goods of the "classical" or middle phase of the Basarabi culture (Moldova Veche - "Ostrov/Groblia", Vajuga - "Pesak" and, partially, Balta Verde and Basarabi cemeteries and - as a consequence - the prolongation of their dating after the second half of the VIIIth century B.C. becomes problematically, more so as the leading element of the female attire sets in these last ones is not the fibula of Gabrovec 5b type but that of Gabrovec 5c type/T. Bader's D variant.

A double loop bow fibula, made of iron and bronze, with five knots on the bow was also found in addition - among other things - with spectacle fibulae of Santa Lucia type and of type with "eight" - like middle loop in the hoard from

Vințu de Jos III. That can be included rather in the Gabrovec 5a type (with 5-12 knots) than in the Gabrovec 5b type (with 3-4 knots). Though in Slovenia, where the greatest concentration of Gabrovec 5a knotty fibulae was registered (see map on pl. V), these were dated mainly in the Podzemelj - Ljubljana IIb/IIIa horizon (i.e. the second half of the VIIIth century - first half of the VIIth century B.C.)⁷⁶, the possibility to date - on this reason - the hoard from Vințu de Jos III also in the VIIth century B.C. is difficult to be accepted. This, on the first hand, because in the mentioned hoard there are combinations of objects which show a direct connection with that horizon of discoveries (Rudovci - Sofronievo M. 2) recently dated at the end of the IXth century - first half of the VIIIth century B.C. This fact is an initial argument for dating the hoard from Vințu de Jos III in the VIIIth century B.C. On the other hand, in north-eastern Serbia, north-western Bulgaria and south-western Romania, the types of combinations from the hoard Vințu de Jos (as those from the hoards of Alba Iulia - "Partoș" - Blandiana - Vințu de Jos - Vaidei - Bâlvănești type) did not appeared in the grave goods specific for the middle (II) phase of the Basarabi culture, of which dating in the second half of the VIIIth century - first half of the VIIth century B.C. is assured. In change, typical combinations for the grave goods of this phase of the Basarabi culture appeared only in the hoards of Hundia - Ghidici type (especially double loop bow fibulae of Gabrovec 5c type/T. Bader's D variant and ornithomorphic pendants, to which the circular bronze pendants of Ghidici type can be added).

The contrast between these two series of hoards, already remarked⁷⁷, represents rather the expression of a chronological differentiation⁷⁸, those of Hunia - Ghidici type being clearly synchronic with the "classical" or middle (II) phase of the Basarabi culture (the second half of the VIIIth century - first half of the VIIth century B.C.), so that those of Alba Iulia - "Partoș" - Blandiana - Vințu de Jos - Vaidei - Bâlvănești type belong to a immediate earlier horizon, which must be dated in the VIIIth century B.C., indifferent of the consequences on the chronological framework for the hoards of Șomartin - Vetiș type⁷⁹.

Concluding, we consider that there are enough arguments to date the horizon of discoveries with double loop fibulae made of iron and bronze, with 3 - 4 knots on the bow, of Gabrovec 5b type (Iaz and Široko variants included) at the level of Ha B₃ phase (in the central-european chronology), i.e. the VIIIth century B.C. (especially in the first half and middle of that century).

Even if in the south-eastern Alps regions, mainly in Slovenia, the knotty double loop bow fibulae (especially the Gabrovec 2c, 5a and 6a types) could be used in the first half of the VIIth century B.C. also (Kossack Ha C₁), because the area spreading of the knotty double loop bow fibulae of Gabrovec 5b type (and partly those of Gabrovec 5a type) overlaps (in the same regions from south western Romania, north-western Bulgaria and north-eastern Serbia) that of the fibulae of Gabrovec 5c type/T.Bader's D variant (compare maps on pl. V and VI), without a single association in the same discovery until now, this is a sign to consider them like the expressions of two different chronological levels in the evolution of the Basarabi culture. And, because the double loop bow fibulae of Gabrovec 5c type can be considered typical for the middle (II) phase of this culture, being datable mainly at the end of the VIIIth century and in the first half of the VIIth century B.C., it is evident that in the area of the Basarabi culture the use of double loop bow fibulae of Gabrovec 5b type (even of those of Gabrovec 5a type) do not pass the end of the VIIIth century B.C.

So, even if we do not have the decisive argument of association with typical pottery, it is evident that - besides other discoveries which must be integrated within the same chronological level (namely the hoards of Alba Iulia - "Partoș" - Vințu de Jos - Vaidei - Blandiana - Bălbănești type and, maybe, the comb with fighter chariot from T.II from Balta Verde⁸²), - the grave goods from Iaz are the expression of some combinatory types of metallic attire sets which must be integrated in the level of the early (I) phase of the Basarabi culture, backing up in the same time the dating of this phase in the first half and the middle of the VIIIth century B.C.⁸³

ABREVIERI

a.Chr	ante Christos (înainte de Cristos).
B.C.	Before Christ (înainte de Cristos).
ActaMN	Acta Musei Napocensis, Cluj - Napoca.
Apulum	Apulum. Acta Musei Apulensis, Alba Iulia.
ArchJug	Archaeologia Jugoslavica, Beograd.
ArhVest	Arheološki Vestnik, Ljubljana.
BAR	British Archaeological Reports, Oxford.
BerRGK	Bericht der Römisch - Germanischen Kommission des Deutschen archaologischen Instituts, Frankfurt a/M., Berlin, Mainz a/Rhein.
IBAI	Izvestija na Bălgarskija Arheologiceski Institut - Bulletin de l'Institut Archeologique Bulgrad, Sofiza.
Materiale	Materiale și cercetări arheologice, București.
Materijali	Materijali. Savez arheoloških društava Jugoslavije.
PBF	Prähistorische Bronze funde, München.
PJZ	Praistorija Jugoslovenskih zemelja, Sarajevo; I-III (1979); IV (1983); V (1987).
PZ	Prähistorische Zeitschrift, Berlin.
SCIV	Studii și cercetări de istorie veche, București.
StComC	Studii și cercetări. Etnografie - Istorie, Caransebeș.
ZPE	Zeitschrift fur Papyrologie und Epigraphik, Koln.